

ZEE WOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere 'zee-begrippen'

Heb je je wel eens afgevraagd waarom de zandbank 'Trapegeer' zo heet, of hoe de 'kabeljauw' aan zijn naam gekomen is? Of ben je veeleer benieuwd naar de persoon achter de 'Thorntonbank' of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term 'kraaienest'? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor je op en presenteren hiervan per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponiem. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat je meegenieten van de 'best professional judgment' van deze zeewoordenaars.

DUIN

Duin is één van die woorden waar we ons allemaal wel een beeld kunnen bij vormen. We denken al snel aan schaars begroeide zandheuvelds aan de kust die het strand en het achterland van elkaar scheiden en waar het bovenal aangenaam wandelen of zonnen is. Duinen kunnen echter ook volledig begroeid zijn of in het binnenland gelegen zijn langs rivieren of in zandwoestijnen. Hoe dan ook, duinen hebben hun ontstaan steeds te danken aan het bijeenwaaien van grote hoeveelheden zand tot meters hoge heuvels. Als plantengroei blijvend vat krijgt op deze 'zandbergen', kunnen ze onder gunstige omstandigheden tot struweel of bos evolueren. Zoniet blijven duinen stuiven en op de wandel gaan. En het woord *duin* zelf? Hoe en waar is dit ontstaan? Wie verder leest, krijgt op deze vraag een antwoord.

ONZE DUINEN IN EEN BREDERE CONTEXT GEPLAATST

Zand en wind zijn de twee hoofdingrediënten bij duinvorming. Elk open (oer)landschap waar los zand aan de grillen van de windwerking wordt onderworpen, kan immers aanleiding geven tot het ontstaan van duinen. Korrel na korrel worden de zanddeeltjes door de wind opgetild, verplaatst en opnieuw afgezet. De resulterende zandheuvelds zijn zowel in woestijnen, op andere droge en voedselarme gronden, aan zee als langs rivieren te vinden. In de Lage landen kennen we allemaal de kustduinen, maar in grotere heidegebieden (Kalmthoutse heide, Hoge Veluwe) zijn ook voorbeelden van stuif- of landduinen aan te wijzen. Een typisch rivierduin vind je dan weer langs de Schelde in het natuurgebied Kalkense Meersen, ten noorden van het Oostvlaamse Wetteren. Dergelijke rivierduinen ontstonden tijdens de IJstijden toen rivierbeddingen droog kwamen te liggen en het zand door de wind in beweging werd gebracht.

DE VLAAMSE KUSTDUINEN VROEGER EN NU

De oudste nog aanwijsbare duinen aan onze kust bevinden zich tussen Adinkerke en het Franse Ghyselde. Deze oude duinen liggen zo'n vijf kilometer landinwaarts en ontstonden circa 5000 jaar geleden. Wie de E40 volgt richting Frankrijk kan ze net vóór de grensovergang aan zijn rechterzijde aanschouwen. Het Belgische deel ervan, de Cabourduinen, zijn beschermd gebied en herbergen naast heel wat zeldzame planten en dieren, ook verrassende sporen uit de beide wereldoorlogen (zie 'Onze kust anders bekeken' – Seys & Decler 2009). De Vlaamse duinen die meer zeewaarts liggen, zijn veelal pas na de 12de eeuw ontstaan. Al gauw deden ze dienst als graasgebied voor schapen en als grafelijk jachtgebied. Vanaf de volle Middeleeuwen vindt ook rundvee de weg naar onze duinen, wat in combinatie met de vele konijnen leidt tot overbegrazing. Voeg daar nog de ijver van de hier wonende vissers-boeren aan toe om elke boom en struik als brandhout te benutten, en het recept voor stuivende duinen was compleet. Pas halfweg de 18de eeuw zou men de verstuiwing weer enigszins onder controle krijgen. Intussen was de Duinenabdij te Koksijde al lang onder het stuivende zand van het oprukkende duin *De Hoge Blekker* verdwenen...

Door een steeds weer veranderend beheer en het regelmatig op 'de stuif gaan' van het duin, kende het kustlandschap door de eeuwen heen een sterk wisselend karakter. De Hoge Blekker - met zijn 33 meter vandaag het hoogste duin van de Vlaamse kust - is niet langer op de dool. De Fransooshille, eind 19de eeuw nog van vergelijkbaar formaat en gelegen aan de zuidooststrand van het huidige Westhoekreservaat, werd tijdens de eerste wereldoorlog opgeofferd en in zandzakjes verpakt tot eer en glorie van het vaderland. Van het tiental duinen aan onze kust dat in 1860 nog hoger dan 30 meter reikte en de

bijna 80 exemplaren van meer dan 20 meter, resten nu nog nauwelijks één 'dertiger' en een 40-tal 'twintigers'.

Vandaag de dag zoeken de beheerders van onze duinen naar een duurzaam evenwicht tussen de recreatieve functie, de rol als verdedigingsgordel tegen de zee en de bescherming van de unieke fauna en flora. De Vlaamse kustduinen herbergen minstens 3000 planten- en diersoorten. Van sommige diersoorten of plantengroepen komt één derde tot de helft van alle in Vlaanderen aangetroffen soorten in de duinen voor, wat wijst op het unieke karakter van dit habitat (zie http://www.vliz.be/docs/groterede/GR10_duinen.pdf). Daarnaast worden ook runderen, paarden, pony's, ezels, schapen en geiten ingezet om het duinlandschap zo rijk en gevarieerd mogelijk te houden. Tijdens een duinwandeling ben je dus zelden of nooit alleen...

EEN 'HEUVELFORT' OF 'BIJEN-GEBLAZEN STOF', WIE ZAL HET ZEGGEN?

Hoewel ook andere termen zijn gebruikt om al dan niet zandige hoogten aan te duiden (*hille* of *hulle*, *blekker* of *blinker*), is het toch vooral het woord *duin* dat ons intrigeert. *Duin* is een heel oud woord. In de betekenis van 'zandheuvel' kwam het al voor in het Oudnederlands (*dūnos*) en in oudere stadia van onze Westgermaanse zusters talen: het Oudengels (*dūn*), het Oudfries (*dune*) en het

Middelnederduits (*dune*). Aan het Nederlands of het Nederduits dankt het Franse *dune* overigens zijn oorsprong. De vraag wat de oorsprong is van dit Oudnederlandse, Oudengelse, Oudfriese en Middelnederduitse woord is veel moeilijker te beantwoorden. Volgens sommige etymologen gaat het terug op een Keltisch woord *dūnom*, waarvoor verwezen wordt naar Oudiers *dūn*, dat eerst 'heuvel' betekende en vervolgens 'fort op een heuvel'. Diezelfde toepassing, nl. 'heuvelfort', is ook in het Oudengels aangetroffen. Het Keltische woord zit vervat in Franse plaatsnamen als *Verdun* (naam van verschillende gemeenten in Frankrijk), *Châteaudun* (departement Eure-et-Loir) en *Issoudun* (departement Indre).

Er kan echter ook aan een pre-Keltische oorsprong worden gedacht. Een duin is een

natuurverschijnsel, en veel namen voor zulke verschijnselen stammen uit een oudere taal dan het Keltisch. Het is met andere woorden goed denkbaar dat het woord zijn oorsprong vindt in een Indo-Europese substraattaal, die zowel in het Keltisch als het Germaans sporen heeft nagelaten. In ieder geval heeft men in verre verwanten van Keltisch en het Germaans, nl. het Litouws, het Sanskriet (of Oud-Indisch) en het Oudslavisch, woorden aangetroffen die met *duin* vorm- én betekenisverwant zijn. Het gaat om werkwoorden met als betekenis 'schudden' of 'blazen', of om een zelfstandig naamwoord voor 'stofdeeltje'. Op grond van deze gegevens kan voor *duin* een etymologische grondbetekenis 'het bijeengeblazene, het opgewaaide' gereconstrueerd worden. Interessant om mee te geven is verder nog dat de

Oudengelse vorm *dūn* klankwettig evolueerde tot *down*, dat als zelfstandig naamwoord vandaag nog alleen in plaatsnamen wordt aangetroffen met de betekenis 'heuvel'. Voorbeelden zijn de *North Downs* en *South Downs*, een noordelijke en zuidelijke meer dan honderd kilometer lange krijtrug in de meest zuidoostelijke punt van Engeland. Het huidige Engelse woord *dune* 'duin' is hoogstwaarschijnlijk aan het Frans *dune* ontleend. *Dyn* 'duin' in het moderne Zweeds en *dyne* in het Noors moeten aan een Westgermaanse taal, vermoedelijk het Nederlands of het Duits, ontleend zijn want in het Oudnoors, de voorloper van de Scandinavische talen, is het woord niet teruggevonden. Of hoe het woord *duin*, net als de zandheuvel waar het voor staat, een bewogen geschiedenis achter de rug heeft.

WANDELAAR

Zoals uit het voorgaande blijkt, kunnen duinen op wandel gaan. En als je op de naam mag afgaan is dat ook wat een aantal onderwaterzandbanken doen in de Noordzee. Ter illustratie: het relaas van een rusteloos onderwaterduin voor de kust van Zeebrugge, de *Wandelaar*!

DEKT DEZE INSPIRERENDE NAAM DE LADING?

Wie een hedendaagse zeekaart ter hand neemt, ontwaart ten noordwesten van de Zeebrugse buitenhaven een ondiepte met de naam *Wandelaar*. Deze zandbank inspireerde later ook de Belgische marine, die in 1978 één van zijn fregatten *Wandelaar* doopte. Het schip legde in de daaropvolgende kwart eeuw bijna 1 miljoen kilometer af onder Belgische vlag, vooraleer het aan de Bulgaarse Marine werd verkocht. En in de hoogdagen van de lichtschepen eind 19de eeuw, bezat ons land drie dergelijke 'drijvende vuurtorens' op zee: de 'West-Hinder', de 'Wandelaar' en de 'Wielingen'. De laatste 'Wandelaar' is op 10 mei 1972 uit de vaart genomen. De huidige bank 'de Wandelaar' is

gelegen tussen de westelijke Scheur- en Wielingenpas, in de aanloop van de haven van Zeebrugge. De relatief vlakke ondiepte bestaat uit een verzameling van 11 noord-zuid gestrekte (wellicht klei-)ruggen van meerdere honderden meter lengte. Op zijn meest ondiepe plaats reikt de Wandelaar nog circa vijf meter onder het laagste laagwaterniveau.

Met de vroegere technieken voor dieptepeiling of lodng werd deze bank op de zeekaarten tot 1940 nogal "gebrekkig" weergegeven. De vooroorlogse werkwijze voor het opmaken van zeekaarten bestond immers nog uit het tegelijkertijd meten van twee sextanthoeken en het peilen van één diepte met behulp van een handlood. Met deze methode was het nagenoeg onmogelijk om banken van vrij complexe vorm zoals de Wandelaar goed in kaart te brengen. Hoewel betrouwbaar kaartmateriaal van vóór Wereldoorlog II ontbreekt, lijkt de kleibodem waarop de ondiepte van de Wandelaar zich bevindt aan te geven dat we hier met een vrij stabiele bank te doen hebben. Vermoedelijk is het minder nauwkeurig peilen toen er de oorzaak van dat men ondiepten steeds weer op andere plaatsen terugvond. Hierdoor ontstond bij zeevarenden - ten onrechte - het gevoel dat de bank continu in beweging was en "aan het wandelen sloeg". Pas vanaf 1968 zou de weer-gave op de detailkaarten van 1/20.000 voor het eerst vrij natuurgetrouw worden.

Hoe de *Wandelaar* zijn huidige vorm heeft verkregen, valt moeilijk te zeggen. De kleibasis is een restant van het vroegere geërodeerde waddengebied (zie hoofdbijdrage "Het onderwaterreliëf van het Belgisch deel van de Noordzee" in dit nummer). Hoe de noord-zuid gestrekte ruggen zijn ontstaan is minder duidelijk. Zijn ze het gevolg van de speciale ligging van de bank zelf? Deze ondiepten zijn immers gelegen in een gebied waar de vloedstroom zich in tweeën splitst: één tak van de stroom zet door naar de monding van de Westerschelde,

terwijl de andere noordoostwaarts afbuigt langs de Vlakte van de Raan.

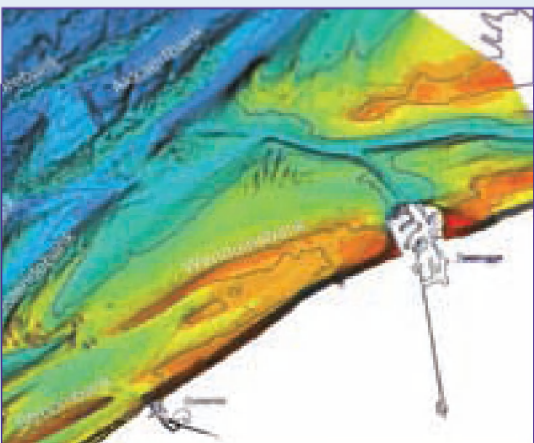
Wat er ook van zij, de naam *de Wandelaar* is jong en dateert vermoedelijk pas van de tweede helft van de 19de eeuw.

OVER WANDELAARS EN GALOPPEERDERS

Het woord *wandelaar* is volkomen doorzichtig. Een wandelaar is in de eerste plaats een persoon die wandelt, bij uitbreiding ook een niet-bezield verschijnsel dat zich verplaatst, dus "aan de wandel gaat", zoals een wandelende tak of een wandelende zandbank. Toch is het de vraag of de naamgeving aan onze bank wel op objectieve gronden berust en niet op een vertekend beeld van de werkelijkheid, toe te schrijven aan onjuiste metingen en eventueel aangevuld met een dosis zeevaardersfantasie. Zoals hierboven beschreven, is de Wandelaar met zijn onderliggend kleilichaam als geheel een stabiele bank, maar misschien geldt dat niet voor de noord-zuid gerichte zandruggen op die kleiige ondergrond. In dat geval is er toch een zinnig verband met de fysieke werkelijkheid: de naam zinspeelt dan niet op de dynamiek van de ondiepte in zijn geheel, maar enkel op de beweeglijkheid van het bovenste deel ervan, nl. de zandruggen. Is hier wellicht een parallel te vinden met de Engelse zandbank *The Galloper* ('de galopperder') ten oosten van de Thamesmonding, een schijnbaar stabiele zandbank met daarop dynamische zandruggen?

Bronnen

- Philippa M., F. Debrabandere & A. Quak (2003). Etymologisch woordenboek van het Nederlands. Deel 1: A-E. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Provoost S. (2004). Het kustecosysteem. In: Provoost S. & D. Bonte (red.). Levende duinen: een overzicht van de biodiversiteit aan de Vlaamse kust. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 22, Brussel: 10-45.
- Seys J. & M. Declerq (2009). Onze kust anders bekeken. Het Bronzen Huis: 190pp.

■ De ondiepte 'Wandelaar', ten NW van de Zeebrugse haven en boven de Wenduinebank, wordt gekenmerkt door 11 noord-zuid gestrekte ruggen (Lanckneus et al, 2001)